

HANNA-RIIKKA ROINE, LAURA PIIPPO, VILLE-PEKKA SORSA & ESKO SUORANTA

Miksi demokratian kuvittelu on tärkeää, mutta vaikeaa?

Demokratia nähdään usein valmiina päätöksenteon mekanismina tai instituutiona, joka pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa on saavuttanut riittävän tason. Demokratia ei kuitenkaan ole koskaan valmis vaan aina altis kriiseille ja muutoksille. Vaikka näkemys liberaalista demokratiasta ”ideologisen evoluution loppupisteenä” on edustanut jopa valtavirtaa ihmiskunnan suuria linjoja hahmoteltaessa, on se vain yksi mahdollinen valtiollisen kehityksen tulos monien joukossa¹. Toisin sanottuna demokratia – jos se todetaan toivotuksi asioiden tilaksi – vaatii aktiivista ylläpitoa ja puolustamista.

Sekä demokratian ylläpidon että sen puolustamisen edellytyksenä ovat kuvittelun eri muodot. ’Demokraattisen mielikuvituksen’ käsitettä on käytetty osoittamaan, että kuvittelu tuottaa demokratian toteutumisen kannalta olennaisia kykyjä, jotka ovat kulttuurisesti sisäistettyjä ja uusinnettuja.² Näitä ovat esimerkiksi kyky yksilölliseen ja yhteisölliseen itsemääräämiseen, kyky kaikkien kansalaisten kohtaamiseen tasavertaisina toimijoina sekä kyky erilaisten näkökulmien ja intressien sovitteluun. Kuvittelu on siis keskeistä niin demokratian jatkuvuudelle kuin kehitymisellekin, ja siihen kuuluu myös mahdollisten kriisien ja uhkakuvien ennakointi ja tutkiminen.

Erialaisten kuvittelun välineiden tutkimus tarjoaa yhden keinon tuoda esiin demokraattisen mielikuvituksen luonne, muodot ja rajat. Hankkeemme *Kuvittelee, demokratia! Kertomakirjallisuus demokratian kuvittelun välineenä Suomessa* (2023–2025, Koneen Säätiö) keskittyy kertomakirjallisuuteen tällaisena yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti keskeisenä välineenä³. Kirjallisuus tarjoaa paikan demokratian edellytysten luomiseen ja vahvistamiseen, mutta toisaalta myös sen rapauttamiseen.

Demokratian kriiseistä puhuttaessa sen haasteet tunnistetaan usein varsin yksipuolisesti lähinnä demokratian ulkoisiksi uhiksi. Tämä näkyy myös kertomakirjallisuudessa ja muussa fiktiossa, etenkin 2000-luvun aikana suosioon nousseessa dystopiakirjallisuudessa, joka käsittelee demokratian uhkakuvia esimerkiksi totalitarististen yhteiskuntien, luonnonkatastrofien ja teknologisen kehityksen vaarojen kautta. Edelleen ajankohtaisia kansainvälisiä esimerkkejä ovat George Orwellin *Vuonna 1984* (Nineteen Eighty-Four, 1949) ja Margaret Atwoodin *Orjattaresi* (The Handmaid’s Tale, 1985). Suomessa tunnetuinta dystopia-kirjallisuutta edustavat muun muassa Emmi Itärannan *Teemestarin kirja* (2012) ja Johanna Sinisalon *Auringon ydin* (2013). Demokratia on niissä kuviteltu kadonneeksi ja romaanien fiktiiviset yhteiskunnat ovat kriisiytyneet pisteeseen, jossa demokraattiset järjestelmät on purettu ja totalitaariset regimit ottaneet vallan.

Viimeaikainen tutkimus on osoittanut, että demokraattisten yhteiskuntien suurimpia haasteita eivät ole ulkoiset uhat vaan vähittäinen liukuminen pois demokratiasta. Suomalaisen demokratian kipukohdiksi on tunnistettu osallistumisen kuilut, polarisaatio ja päätöksenteon lyhytjänteisyys.⁴ Tällaisten demokratian sisäisten uhkien käsittely on yhteiskunnallisissa dystopioissa harvinaisempaa, mutta kuluvana keväänä niitä on voinut tarkkailla eduskuntavaalien ja niitä seuranneen keskustelun sekä hallitustunnustelujen yhteydessä.

Vaalidiskurssi oli monin paikoin polarisoituneen pelkistynyttä ja kuvittelultaan kapeaa: paino oli ”järkevässä” taloudenpidossa, joka näyttäytyi joko velan välttelemisenä, maahanmuuton rajoittamisena tai keskusteluna jo etukäteen tarpeelliseksi oletetuista talouden sopeuttamisen raameista. Mahdollisuuksien rajat muotoutuivat näin politiikan sisältöjen ja suuntien kuvittelun ennakkoehdoin sen sijaan, että ne olisivat esiintyneet varsinaisina kuvittelun kohteina. Eri-laiset osallistumisen kuilut ja suomalaisten jakaminen voittajiin ja häviäjiin kavensivat mahdollisuuksia yhteistyöhön ja kompromissien hakemiseen. Lisäksi päätöksenteon lyhytjänteisyys vahvisti kuvittelun ajallista ja tilallista kapeutta: vaalikauden mitta ja Suomen valtakunnan rajat määrittivät myös keskustelun rajat. Samaan aikaan olisi todellista tarvetta konkreettiselle ja kunnianhimoiselle keskustelulle Suomen valtion ja sitä läpäisevien muiden rakenteiden roolista osana globaalia yhteisöä seuraavien vuosikymmenten aikana, oli kyse sitten sotaa käyvän Ukrainan tukemisesta tai Suomen roolista ilmastokriisin tuhojen lieventämisessä.

Näitä suomalaisen yhteiskunnan haasteita kasvattavat yleisemmät demokratian vääristymät: *sivustakatsoisuus, populismi ja teknokratia*. Nämä kaikki nakertavat demokratiaa sisältäpäin ja samalla alituisen vääristävät demokratiadiskurssia.⁵ Tällaisten kehityskulkujen on havaittu voimistuneen entisestään koronapandemian aikana⁶. Pohdimmekin hankkeessamme, antavatko kertomakirjallisuuden kaltaiset välineet vääristymille jopa pontta esimerkiksi murentamalla tai supistamalla demokratian yhteisyyksiä ja mahdollisuuksia. Päätyykö kirjallisuus toistamaan omia va-

kiintuneita muotojaan tai totuttuja demokratian kuvaus- ja käsittelytapoja, vai tarjoaako se mahdollisuuksia kuvitella suhdetta demokratian ideaan jotenkin toisin?

Yleisessä keskustelussa – myös viime vaalien yhteydessä – käsitellään eniten populismia. Populismissa kansan merkittäviä kaapataan yhden väestöryhmän taakse, jonka intressejä aletaan painottaa koko kansan kustannuksella, kansan nimissä. Kertomakirjallisuudessa rakennetaan sekä yhteyksiä että jakolinjoja eri ihmisten ja ryhmien välille. Suomalaisen demokratiaa kuvittelevan kirjallisuuden klassikossa, Ilmari Kiannon *Punaisessa viivassa* (1909) esimerkiksi kuvataan syrjäseudun köyhiä ja toisaalta poliittisten puolueiden edustajia, kuten kiertäviä matka-agitaattoreita.

Kevään 2023 eduskuntavaalien diskursseja seurattaessa esiin nousi myös sivustakatsoisuuden positio. Siinä kansalaisille annetaan passiivisen sivustakatsojan rooli ja demokratia supistuu eliitin performanssiksi. Omassa aineistossamme pohdimme kuviteltujen demokratiakäsitysten kerronnallista positiointia etenkin erilaisten valta- ja vastakertomusten kautta ja käsittelemme myös sitä, millaisia positioita ja rooleja eri toimijoille niissä tarjotaan⁷. Seuraako lukija demokratian toteutumista ja politiikan valtapelejä Jaakko Yli-Juonikkaan *Jatkosota-extran* (2017) lukijapositiona mukaillen iltapäivälehtien lööppien, verkokeskustelujen tai sotahistoriaan kohdistuvan nostalgian kautta, etäännytetysti? Vai kutsutaanko hänet tarkastelamaan niitä Markku Lahtelan *Hallitsijan* (1980) vallasta syöstyyn päähenkilön näkökulmasta?

Teknokratiakaan ei ole vaalidiskursseille vieras. Teknokratiassa päätöksenteko poistetaan politiikan piiristä ja delegoidaan esimerkiksi asiantuntijoiden tai markkinoiden tehtäväksi, jolloin demokratia kaventuu lähinnä symbolisten kamppailujen kentäksi. Kertomakirjallisuudessa voidaan tarkastella, millaisille oletuksille sen demokratiakuvitelmat ja fiktiiviset yhteiskunnat rakentuvat ja miten niissä tunnustetaan ja ratkaistaan poliittisia ongelmia esimerkiksi erilaisten ajatuskokeiden keinoin⁸. Esimerkiksi Maarit Verrosen tuore romaani *Orionin vyö* (2022) sijoittuu maailmaan, jossa niin despoottiset kuin hyvinvointivaltiotkin kieltävät tietyiltä yksilöiltä kansalaisen position ja jopa ihmisarvon, vaikka heidän näkymätön työnsä näyttää yhteisestä sopimuksesta olevan valjastettu esimerkiksi vakavan ympäristökriisin tuhojen korjaamiseen: romaanin ”altrut” työskentelevät, elävät, kärsivät ja kuolevat yhteisen hyvän eteen.

Demokratia vaatii vallitsevan asiointilan vastakuvia ja haaveita tulevaisuudesta, jotta se ei luhistu pelkäksi hallinnoinniksi⁹. Demokratian käytännöt, sen jatkuvuuden ja kehittymisen kuvittelu ja tuohon kuvitteluun osallistuva kirjallisuus ovat siis tärkeän tehtävän mutta myös monien yhteisten haasteiden äärellä. Yksi keskeisimmistä haasteista niissä kaikissa on erimittaisten aikajanojen yhteensovittaminen: päätöksenteko ja siitä keskusteleminen usein keskittyvät siihen, mitä tapahtuu vaalikauden aikana, mutta esimerkiksi päätösten seurausten kuvittelu olisi yllettävä siihen, mitä tapahtuu sukupolven aikana tai sadan vuoden kuluessa. Lisäksi pitkän aikavälin kehitystä tyypillisesti aliarvioidaan ja lyhyen yliarvioidaan.

Yhden tai kahden vaalikauden mittaisille muutoksille asetetaan usein kohtuuttomia odotuksia, mutta pitkälle tulevaisuuteen taas kurkotetaan ainoastaan jo olemassa olevien rakenteiden ja muotojen kautta. Tämä voidaan huomata myös tarkasteltaessa historiallista spekulatiivista fiktiota ja sen teknologiakuvitelmia. Philip K. Dickin tieteisfiktioklassikkoon perustuva, yhtä lailla klassikon aseman saanut *Blade Runner* -elokuva (1982) esimerkiksi näyttää, että lyhyellä aikavälillä on helpompi kuvitella vuoteen 2019 lentäviä autoja kuin yksityisautoilun loppua.

Kuvittelun aikajänne asettaa haasteita, mutta rajanvetoa käydään myös yksilön ja yhteisön sekä paikallisten ja globaalien näkökulmien välillä. Kertomakirjallisuuden yksilönäkökulma voi vaikeuttaa järjestelmätason ilmiöiden esiintuomista¹⁰. Tässä hetkessä tekemämme päätökset kaipaavat kuitenkin tuekseen ajattelun tapoja, joissa tekojemme seurausten mittakaava ulotetaan lähitulevaisuuttamme ja -yhteisöämme pidemmälle. Toisaalta kertomakirjallisuus voi myös rakentaa uusia yhteisyyksiä ja auttaa meitä tunnistamaan ja kuvittelemaan toisia näkökulmia. Suomalaista demokratiaa, sen nykytilaa ja uhkakuvia poliittisia instituutioita onkin pohdittava laajempaan, yhteiskunnallisen toiminnan muotoihin punoutuneena kulttuurisena ilmiönä. Kertomakirjallisuus kuvittelun välineenä näyttää osaltaan, kuinka suomalainen demokratia voi uusiutua ja mukautua vallitsevassa maailmantilanteessa. Voisiko demokraattinen mielikuvitus olla säilyttävä ja eteenpäin vievä voima?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. valtavirrasta Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*. Free Press, New York 1992.
- 2 Karagiannis, Nathalie & Wagner, Peter, Imagination and Tragic Democracy. *Critical Horizons. A Journal of Philosophy and Social Theory*. Vol. 13, No. 1, 2012, 12–28. Demokraattisen mielikuvituksen käsitteestä ks. myös Chambers, Samuel A., Working on the Democratic Imagination and the Limits of Deliberative Democracy. *Political Research Quarterly*. Vol. 58, No. 4, 2005, 619–623; Cairns, James & Sears, Alan, *The Democratic Imagination. Envisioning Popular Power in the Twenty-First Century*. University of Toronto Press, Toronto 2012.
- 3 Ks. tutkimuksen hankkeen sivut projects.tuni.fi/kuvitteledemokratia.
- 4 Strategisen Tutkimuksen Neuvosto, Suomalaisen demokratian kipukohdat – ja niiden ratkaisumahdollisuudet. *Politiikkasuositus* 9/2021.; Sitra, Demokraattiset osallistumismahdollisuudet Suomessa. Kyselytutkimus kansalaisten ja päättäjien ajatuksista päätöksentekoon osallistumisesta ja demokratian tulevaisuuskuvista. *Sitran selvityksiä* 220, 2022.
- 5 Urbinati, Nadia, *Democracy Disfigured. Opinion, Truth, and the People*. Harvard University Press, Cambridge Ma. 2014.
- 6 Guasti, Petra, The Impact of the COVID-19 Pandemic in Central and Eastern Europe. The Rise of Autocracy and Democratic Resilience. *Democratic Theory* Vol. 7, No. 2, 2020, 47–60.
- 7 Hyvärinen, Matti, Hatavara, Mari & Rautajoki, Hanna, Positioning with Master and Counter Narratives. *Narrative Inquiry*. Vol. 31, No. 1, 2021, 97–125.
- 8 Roine, Hanna-Riikka, Maailmanrakentaminen kuvittelun muotona tieteisfiktiossa. *niin & näin* 4/2016, 89–98.
- 9 Eskelinen, Teppo, *Demokratia utopiana ja sen vastavoimat*. Vastapaino, Tampere 2019.
- 10 Ks. Roine, Hanna-Riikka & Suoranta, Esko, Science Fiction and the Limits of Narrativizing Environmental Digital Technologies. *Partial Answers*. Vol. 20, No. 2, 2022, 297–319.